

ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ-ΚΡΑΤΟΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Ἡ καθόδος εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν τελευταίων ἑλληνικῶν φύλων, τὰ ὅποια ἀπὸ τὴν Δωρίδα, ἥτις ὑπῆρξε μόνιμος σταθμὸς τῶν πρὸς νότον κινουμένων Ἑλλήνων, προσέλαβον τὴν ὀνομασίαν Δωριεῖς, ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθοῦν μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν λαμπρὰν ἐξέλιξιν τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς νέαι οἰκονομικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθήκαι. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ, εἶναι ἡ δευτέρα φάσις τῆς νέας ζωῆς, ἡ ὁποία εἰς τὸν ὅρον πόλις εὐρίσκει τὴν πλήρη αὐτῆς ἔκφρασιν. Τὸ νέον τοῦτο σύστημα τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Δωριέων ὑπῆρξε θεμελιώδους σημασίας καθ' ὅλα ἐν γένει τὰ στάδια τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἰς τὸ πλαίσιον τῆς πόλεως-κράτους θὰ ἔπρεπε νὰ νοηθῇ ὅ,τι λέγομεν κλασσικὴν Ἑλλάδα, τὰ ἔργα τῆς τέχνης της, ἡ ποίησίς της, ἡ ἱστορία της, ἡ φιλοσοφία της. Ὅτε ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεκάλει τὸν ἄνθρωπον «ζῶον πολιτικόν» κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ πόλις εὐρίσκετο εἰς παρακμὴν καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἴδρυνε τὴν κοσμοκρατορίαν του, εἶχεν ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν νοῦν του αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι προγενέστεροι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, ἢ καὶ ἱστορικοὶ τῆς περιωπῆς τοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὰς θλιβεράς ἡμέρας τῆς καταρρεῦσεώς της, κατεῖχοντο πάντοτε ἀπὸ τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς πόλεως. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐγνώριζον καὶ ἄλλους ἰσχυροὺς πολιτικοὺς σχηματισμοὺς κρατῶν, ἐν τούτοις δὲν ἔχασαν ποτὲ τὴν πεποίθησιν καὶ τὴν πίστιν των εἰς τὴν ἑλληνικὴν πόλιν, διότι αὕτη ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ βαθύτερον ἔνστικτον τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνος.

Οὐχ ἥτιον ὅμως εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχὰς τὸ πολιτικὸν τοῦτο σύστημα, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ὑψίστην τῆς πόλεως ἀκμὴν ὑπῆρξε ξένον. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας μας ἐξηκολούθουν νὰ διαβιοῦν ὑπὸ τὴν παλαιὰν βασιλείαν. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως καὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ στοιχείου τῶν πλουσίων γαιοκτημῶν διειρηρήθη μᾶλλον τὸ παλαιὸν καθεστῶς, διάφορον ἀπὸ τὸ τῆς

πόλεως, τὸ ὅποιον εἰς κρίσιμους πολεμικὰς περιστάσεις ἐκπροσωπεῖ ὁ κοινὸς ἀρχηγός, ὁ «ταγός». Ξένον ἐντελῶς ὑπῆρξεν ἐπίσης τὸ σύστημα τῆς πόλεως εἰς χώρας ὀρεινὰς, ὅπου οἱ κάτοικοι, λόγῳ τοῦ ποιμενικοῦ τῶν βίου παρέμειναν εἰς πρωτόγονον μᾶλλον κατάστασιν. Παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ Ἀρχαδες, Ἀκαρῶνες καὶ Λοκροί. Εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐξ ἄλλου, ὅπου ἐγκατεστάθησαν δωρικοαιολικὰ φύλα καὶ ἰδρύθησαν σπουδαῖαι πόλεις, ὅπως ὁ Ὀρχομενός, παρετηρήθη τάσις πρὸς πλήρη πολιτικὴν ἀραιώσιν διὰ τῆς δημιουργίας νέων κρατιδίων, τὰ ὅποια εὐρίσκοντο εἰς διαρκῆ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς πόλεως ταύτης νὰ ἐνώσῃ αὐτὰ ὑπὸ τὴν ἰδίαν τῆς ἡγεμονίαν, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπου αἱ Ἀθῆναι κατέστησαν κέντρον τῆς πόλεως καὶ συμπεριέλαβον ὅλον τὸν πληθυσμὸν τῆς. Τὸ ὄνομα «πόλις» ἀρχικῶς ἐσήμαινε φρούριον. Αὕτη δὲ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἤδη κατὰ τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν ὠνομάζετο πόλις. Τοιαῦται ἀκροπόλεις ὑποῦντο συνήθως εἰς θέσεις, ὅπου πρὶν ὑπῆρχον μυκηναϊκαὶ ἢ προμυκηναϊκαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ εἶχον τὸν χαρακτῆρα πόλεως. Αἱ Ἀθῆναι, ὁ Ὀρχομενός καὶ αἱ Θῆβαι μαρτυροῦν τοῦτο. Τὴν οὕτω πως συγκρότησιν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη ἀμύνης, ἵνα οἱ κάτοικοι, οἱ πᾶσι τῶν φρουρίων κατοικοῦντες, καταφεύγουν ἐν καιρῷ κινδύνου πολεμικοῦ ἢ πειρατείας πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ἐντὸς τοῦ τείχους.

Κατὰ τοὺς ταραχόμενους καιροὺς τῶν δωρικῶν μεταναστεύσεων οἱ νέοι Ἕλληνες κατακτιτὰ ἐξέλεγον ὑψώματα, τὰ ὅποια ἐδέσποζον ἐκτάσεων. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ Ἀκροκόρινθος, ἡ Ἰθώμη εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Ἐπάνω εἰς αὐτὰ ἵδρουν ἀκροπόλεις. Εἰς φυσικὰ κεντρικὰ σημεῖα περιοχῆς τινος ἢ εἰς θέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν κέντρα συγκοινωνιῶν, ἐξειλίσσετο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἀκροπόλεως εἶδος πόλεως, τὸ *ἄστυ*.

Τὰ ἔτη μᾶς παραδίδουν, ὅτι τὰ ἄστυ περιεβάλλοντο ὑπὸ τειχῶν, πύλαι δὲ ὠδήγουν ἐντὸς αὐτῶν. Ἡ πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ ἄστυ ἐπέβαλλε τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸν παλαιὸν φυλετικὸν σύνδεσμον, ποὺ συνεῖχε τὴν πόλιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργεῖτο ἀσυνειδήτως νέος πυρὴν ἰδίου κρατικοῦ σχηματισμοῦ. Συνήθως ἡ ὀργανικὴ αὕτη ἐξελίξις ἐγίνετο εἰς περιοχάς, αἱ ὁποῖαι εἶχον φυσικὰ πλεονεκτήματα. Ἦσαν δηλαδὴ αὗται κέντρα συγκοινωνιῶν ἢ ἄλλης εὐνοϊκῆς περαιτέρω ἐξελιξεως, ἢ εὐρίσκοντο ἔξω κάθε ξένης ἐπιρροῆς. Πολὺ συχνὰ ὠρισμένα πολισμάτα, διὰ νὰ αὐξήσουν τὴν δυνάμειν τῶν εἴτε ἐκουσίως εἴτε τῇ παρακινήσει ἄλλων, συνήρχοντο καὶ ἀπετέλουν *συνοικισμόν*. Κλασσικὸν παράδειγμα εἰς νεωτέρας ἐποχὰς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ ὁ συνοικισμὸς τῆς Ὀλύνθου, ὁ ὁποῖος συνεκροτήθη ἀπὸ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲ τοῦ Θουκυδίδου ἐγινε τῇ παρακινήσει τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου Β' εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου διὰ τὴν ἐνδυνάμωσιν τῆς πόλεως.

Τὴν παλαιοτέραν συγκρότησιν συνοικισμοῦ παρατηροῦμεν ἤδη κατὰ τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὰς ἰωνικὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, ἐνῷ αἱ νεώτεραι ἀποικίαι, αἱ ὁποῖαι ἰδρύθησαν ἐκεῖ, ὅπως ἀφηγεῖται ἡ Ὀδύσσεια, μόνον ὑπὸ μορφὴν πόλεως συνεκροτήθησαν. Πόλις καὶ κράτος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἶναι δύο ἔννοιαι ἀρρήκτως συνδεδεμέναι. Μόνον ἡ Σπάρτη καταλαμβάνει ἰδιάζουσαν θέσιν καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κράτος κοινοτικόν. Συντηρητικώτερα κάθε ἄλλης πόλεως, διετήρησε τὴν παλαιοτάτην πολιτικὴν της συγκρότησιν, εὐρίσκει δὲ τὴν πλήρη της ἑκφρασιν εἰς τὰς διατάξεις τῆς Λυκουργείου νομοθεσίας, τὸν ἀποκληθέντα κόσμον τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας.

Αἱ Ἀθῆναι, τῶν ὁποίων περισσότερον ἀπὸ τὸ ἥμισυ τῶν πολιτῶν ἦτο διεσπαρμένον κατὰ τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα καθ' ὅλην τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔξω τῶν τευχῶν, τὰ ὁποῖα τὴν περιέβαλλον, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀπετέλουν ἐξαίρεσιν, ἀλλ' ἦσαν καὶ αὐταὶ πόλις. Τοιουτοτρόπως ἡ πόλις συνήγωνε τὴν δύναμιν τῶν χωρικῶν μὲ τοὺς εὐγενεῖς, τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν διοικοῦσαν τάξιν καὶ τὴν προοδευτικὴν τῆς πόλεως ὁρμήν.

Ἀνάπτυξις ὀργανικὴ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἀκόμη δὲν ἐγνώριζε νὰ γίνεται σύμφωνα μὲ γεωμετρικὸν σχέδιον, παρουσίαζεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν της ἐμφάνισιν μέσα εἰς τὰ τεῖχη, τὰ ὁποῖα τὴν περιέβαλλον, στενοὺς καὶ ἀκανονί-
στους δρόμους, μικράς, πυκνωμένας, μὲ πολλὰς ἐλλείψεις οἰκίας, καὶ ὥρισμένους τόπους λατρείας, ὅπου ἡ παράδοσις καὶ ἡ εὐσεβὴς πίστις ἐδημιούργησε μεγαλοπρεπὴ κτήρια ναῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεχώριζον ἀπὸ τὰ λοιπὰ οἰκοδομήματα. Εἰς τὴν πόλιν εἶχον τὴν ἔδραν τῶν ὅλα τὰ ὄργανα τῆς πολιτείας. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς εὐρίσκετο ἡ ἱερὰ Ἑστία, ἡ ὁποία εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ἤγωνε ὅλους τοὺς πολίτας ὡς μίαν οἰκογένειαν. Οἱ ἄποικοι τῆς πόλεως, ὁσάκις ἔφευγον εἰς ἄλλας χώρας, διὰ νὰ ἰδρῦσουν νέας πόλεις, ἐλάμβανον ἀπὸ τὴν ἱερὰν Ἑστίαν τῆς μητρὸς πόλεως τὸ ἱερὸν πῦρ, διὰ τὴν Ἑστίαν τῆς νέας τῶν πόλεως.

Πλησίον τῆς Ἑστίας ὑπῆρχον τὰ δημόσια οἰκοδομήματα. Ἐξέχουσαν θέσιν κατελάμβανε τὸ ἐνδιαίτημα τῶν πρυτάνεων, ἡ κυβέρνησις δηλαδὴ τῆς πόλεως. Τὸ πρυτανεῖον ἦτο τὸ σύμβολον τῆς πόλεως. Ὅχι μακρὰν τούτου ὑψώνετο τὸ βουλευτήριον, ἐνῷ ἡ συνέλευσις τῶν πολιτῶν ἐγίνετο εἰς ὥρισμένον χώρον, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς τόπος ἀγορᾶς καὶ συνεντεύξεως αὐτῶν. Ὅτε ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἠῤῥαυανεν, ἡ ἀγορὰ καθίστατο μικρὰ διὰ τὴν συνέλευσιν τῶν πολιτῶν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα μετετέθη αὕτη εἰς τὴν Πνύκα.

Μέλη τῆς πόλεως κανονικῶς ἦσαν ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι πολῖται, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν περιοχὴν της. Τούτους ἀρχικῶς μὲν συνήγωνεν ἡ παλαιὰ φυλετικὴ διάκρισις, βραδύτερον δὲ ὁ κοινὸς τῆς λατρείας σύνδεσμος. Ὑπῆρχεν ὁμως καὶ κάποια μειονότης, ἡ ὁποία διεκρίνετο ἀπὸ τοὺς ἄλλους πολίτας, τὸ πολίτευμα, ὅπως ἀναφέρει νεωτάτη ἀπὸ τὴν Κυρήνην μαρτυρία, ἡ ὁποία

ὁμιλεῖ διὰ τὸ πολιτικὸν διάγραμμα τῆς πόλεως. Ἡ μειονότης αὐτή, τὸ πολίτευμα, ἀπέλαυε μερικὰ μόνον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν τελείων πολιτῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν πάντοτε μικρὸν τμήμα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως καὶ μὲ πολλὴν ζήλον περιεφρούρουσαν τὰ δικάια τῶν.

Κατὰ τὸν Ἰππόδαμον τὸν Μιλήσιον, τὸν ψυχολόγον αὐτὸν ἀρχιτέκτονα, ὁ ὁποῖος ᾠκοδόμησε πόλεις ἀμέμπτου συμμετρίας καὶ τὸν «Πειραιᾶ κατέτεμεν», ὅπως μᾶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ἰδεώδης πόλις πρέπει νὰ ἔχη 10.000 κατοίκους. Ὁ Πλάτων ὅμως περιορίζει αὐτοὺς εἰς τὸν μυστηριώδη ἀριθμὸν 5.040, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν πολιτῶν εἶναι ἱκανὸς νὰ προστατεύῃ τὴν πόλιν ἐναντίον τῶν γειτόνων της, ἢ νὰ τοὺς βοηθῇ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ γνωρίζῃ καλύτερον ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ ἡ ἐκλογή τῶν ἀρχόντων νὰ ἀποβαίῃ ἐπιτυχεστέρα.

Ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις τῆς πόλεως ἤσκει πολυτρόπως ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν. Αὐτὸς δὲ ὁ 5ος αἰὼν εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἀπέβαλε τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὰς βαναύσους τέχνας, μολονότι ὁ Περικλῆς ἦτο ὑπερήφανος, διότι εἰς τὸν κύκλον του συμπεριελαμβάνετο καὶ ὁ Φειδίας. Ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία τῶν στοιχείων τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημοσίας δράσεως εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁσίαν ἐπεδίωξεν ὁ Περικλῆς, δὲν ἐπέτυχεν, λόγφ τῆς ἀντιδράσεως τῆς ἀριστοκρατίας.

Ὁ ἀριθμὸς εἰς ἑκάστην πόλιν τῶν μὴ πολιτῶν ἐποίκιλλεν, πανταχοῦ ὅμως ἦτο μέγας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀπαραίτητους εἰς τὴν πόλιν, ἠῤῥεαν κυρίως εἰς πόλεις, ὅπου ὑπῆρχε κίνησις ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας. Προήρχοντο δὲ οὗτοι ἀπὸ ἑλληνικὰς ἢ ξένας χώρας καὶ ἐστεροῦντο τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Παρομοία σχεδὸν ἦτο ἡ θέσις τῶν δουλοπαροίκων, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργει τὸ πολεμικὸν δίκαιον ἢ καὶ ἡ οἰκονομικὴ τῆς πόλεως ἐξέλιξις. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον ὑπήκοοι ἀπελεύθεροι μὲ ὀλίγα πολιτικὰ δικαιώματα, ὅπως οἱ περίοικοι τῆς Σπάρτης, οἱ ὅποιοι ἐθεωροῦντο στοιχεῖον ὑποστατικὸν τοῦ κράτους, ὑπόχρεοι εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐξῶν δὲ κατὰ κοινότητα καὶ εἶχον περιορισμένα δικαιώματα τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως. Τέλος οἱ μέτοικοι, οἱ ὅποιοι εἰς βιομηχανικὰς καὶ ἐμπορικὰς πόλεις ἀπετέλουν σημαντικὸν τμήμα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἦσαν καὶ αὐτοὶ ὑπόχρεοι εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας.

Τοιοιτοτρόπως καθε πόλις ἑλληνικὴ ἦτο καὶ εἷς κόσμος, μία ἔλλογος αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τάξις. Ταύτην προεφύλασσαν οἱ νεκροὶ της, τῶν ὁποίων οἱ τάφοι ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος ἔξω τῶν τειχῶν της, οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωές της. Ἡ παράδοσις συνένδεε στενῶς ὅλους τοὺς πολίτας μὲ τὸ παρελθὸν καὶ ἐδημιούργει ὑποχρεώσεις διὰ τὸ μέλλον.

Ὡς σύνολον ἡ πόλις ὑπὸ τὴν ἀριστοτέλειον ἔννοιαν ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ τὰ σπέρματα διὰ τὴν προοδευτικὴν της ἐξέλιξιν, συμφώνως πρὸς τοὺς ἰδικούς

της νόμου· αὐτονομία : ἐλευθέρᾳ δηλαδὴ διάθεσις αὐτῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἐλευθερία : ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία ἀπὸ πάσαν ἑξωθεν ἐπιρροήν, καὶ αὐτάρκεια : ἱκανότης δηλαδὴ πρὸς ἄμυναν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν ἀπὸ τὸ ἰδικόν της ἑδαφος, ἰδοὺ τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς πόλεως, αἵτινα συνέντευον εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς της μορφῆς εἰς τὴν αὐτόνομον ἐλευθερίαν τοῦ Ἑλληνος τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησφαλίζετο ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους τῆς πόλεως καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐνεδυναμώνετο ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους τῆς πόλεως τάξις· μὲ τὴν σωφροσύνην δηλαδὴ ἡδραιώνετο ὁ νόμος κατὰ πάσης τάσεως, ἡ ὁποία ἔτεινε πρὸς ἀπεριόριστον δύναμιν ἐκ μέρους τῶν εὐγενῶν καὶ ἐτίθετο τάξις καὶ μέτρον εἰς τὴν πολιτείαν ἐναντίον τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς στάσεως. Κάθε συνήθεια εἰς τὴν πόλιν ὑπεχώρει πρὸ τῆς δίκης, ἡ ὁποία εἶχε δοθῇ εἰς κάθε κοινωνίαν ὑπὸ τῶν θεῶν, καὶ τοῦ νόμου, τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐθέσπιζεν. Τοιαύτη εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ σύστασις καὶ ἡ μορφή τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Ἐρχόμεθα τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὴν θέσιν της μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν γεγονότων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκρίθη καὶ ἡ περαιτέρω τύχη της.

Ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἀντετάσσετο πρὸς κάθε ἰδέαν ἐνώσεως, ἡ ὁποία θὰ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν μείωσιν τῆς κυριαρχίας τῆς ἰδίας του πόλεως. Μὲ πολὺν δὲ ζήλον καὶ αὐταπάρνησιν ἠγωνίζετο, διὰ νὰ προστατεύῃ τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις της. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους παρουσίασε φαινόμενον Ἔθνη, κατατμαχισμένον εἰς μικρὰ κράτίδια, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλεμισοῦντο θανασίμως καὶ ἀλληλοσυνεκρούοντο.

Εἰς ὥρισμένας μόνον περιστάσεις ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῶν πόλεων ὑπερενικᾶτο· κατὰ τὰς κοινὰς δηλαδὴ ἑορτάς, πολλαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐλάβανον πανελλήνιον χαρακτῆρα. Τότε ἀνέζη πράγματι ὁ παλαιὸς φυλετικὸς σύνδεσμος καὶ ἡμέρωνε κάθε μῖσος, τὸ ὁποῖον ὠδήγει εἰς πόλεμον.

Αἱ ἑορταὶ ὅμως αὗται καὶ αἱ πανηγύρεις δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀναπτύξουν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων κοινὴν πολιτικὴν συνείδησιν, αὐτοὶ δὲ οἱ Δελφοὶ εἰς τὰς κρισιμωτέρας περιστάσεις ἐσίγησαν.

Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, αἱ ὁποῖαι μέσα εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καταλαμβάνουν τὴν πλέον ἐξέχουσαν θέσιν, θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν κλασσικὰ πρότυπα τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Εἰς τὴν πρώτην ἡ ζωὴ τῆς πόλεως ἀποτυπώνεται ὁμοιομόρφως εἰς τὰς πολιτικὰς φυσιογνωμίας, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀντεπροσώπευσαν. Οἱ κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους διατρέχει ἀπὸ τοὺς περιβάλλοντας αὐτὴν ἐχθροὺς, ὡς ἐξ ἐνστίχτου συνέχουν αὐτήν. Διαμορφώνει δὲ οὕτω πῶς τὸν πολίτην, ὥστε οὗτος ἀπὸ νεανικῆς ἡλικίας συνηθίζει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς Σπάρτης. Ὁ πολιτικὸς ὁρίζων τοῦ Σπαρτιάτου

φθάνει μέχρι τῶν δορίων, ποὺ περιβάλλουν τὴν Λακεδαίμονα. Εἶναι δὲ ἄμοιρος τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του, μολοντί ὁ Πίνδαρος ἐξυμνεῖ τὴν Σπάρτην ὡς ἔδραν τῶν Μουσῶν.

Οἱ ἄνδρες ἐξ ἄλλου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ποικίλλουν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ νοηθοῦν μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὀρθομένης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Περικλῆς εἶναι ἡ τελειότερα ἐκπροσώπησις τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, θεωρουμένης ἀπὸ τὰς ποικίλας ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ζωὴ της κατὰ τὸν ὄν π.Χ. αἰῶνα, τῆς διανοητικῆς, τῆς καλλιτεχνικῆς, τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἀνήκων οὗτος εἰς πολὺ παλαιὰν ἀριστοκρατικὴν οἰκογένειαν, ἀποτελεῖ τὸν συνεκτικὸν δεσμόν, ὅστις ἀρρήκτως ἐνώνει τὴν παλαιὰν τῆς πόλεως παραδόσιν μὲ τὸ παρόν.

Καθ' ὅλην τὴν πολιτικὴν του σταδιοδρομίαν, ἡ ὁποία καταλαμβάνει χρονικὸν διάστημα ὁλοκλήρου σχεδὸν γενεᾶς, ἀφυπνίζονται ὅλαι αἱ δυνάμεις τῆς πόλεως καὶ ἐνεργοῦν μετὰ σφρίγγους, ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Τὸ μυστικὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους ἐγκτεται εἰς τοῦτο, ὅτι, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Θουκυδίδης : *«κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἤγε»*. Δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτὴν τῆς ἐξελίξεως τῆς πόλεως παρουσιάσθη τὸ ἐξέχον τῆς μεγάλης προσωπικότητος τοῦ ἀρχηγοῦ μᾶλλον, παρὰ ἡ μορφὴ τοῦ πολитеύματος.

Ἡ προοδευτικὴ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐξέλιξις, ἡ ὁποία ἐξικνεῖται πέραν τόπου καὶ χρόνου, ἀποτυποῦται εἰς τὴν ὅλην συγκρότησιν αὐτοῦ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους κατὰ τὸν ὄν π.Χ. αἰῶνα, τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὴν πλήρη του ἑκφρασιν εἰς τοὺς ὑπερηφάνους λόγους τοῦ Περικλέους εἰς τὸν ἐπιτάφιον λόγον του : *«...μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυματοσθασόμεθα, [καί] οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τὸ αὐτίκα τέρπει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθειαν βλάβει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν αἰδία ξυγκατοικίσαντες»* (Θουκ. Β', 41 Hude).

Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπῆλθεν ὀλίγον μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σημαίνει τὸν πρόλογον τῆς πτώσεως τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε τοῦτο κατὰ τὸ ἔτος 404, ὅτε τίθεται τέρμα εἰς τὴν δραματικὴν ἐκείνην ἐμφύλιον πάλην.

Τὸ 404 ἡ ἡττημένη πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὤφειλε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους της καὶ νὰ θέσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος ἤχησε τότε ἡ φωνή, ὅτι ἡ πόλις τύραννος ἐνικήθη, εἰς δὲ τὸ σπαρτιατικὸν στρατόπεδον κατὰ τὴν σύσκεψιν περὶ εἰρήνης, οἱ Κορίνθιοι κυρίως καὶ οἱ Θηβαῖοι ὑπεστήριξαν, ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ καμμία μὲ τοὺς Ἀθηναίους συνθηκολόγησις, ἀλλὰ αὕτη μὲν ἡ πόλις νὰ

καταστραφῇ ἐκ θεμελίων, οἱ ἄνδρες νὰ φονευθοῦν, αἱ γυναῖκες δὲ καὶ τὰ παιδιά νὰ ἐξανδραποδισθοῦν. Παραμένει πράγματι ὑψίστη τιμὴ διὰ τὴν Σπάρτην, διότι αὕτη μετὰ σωφροσύνης τότε ἀντιτάξεν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ πόλις ἑλληνικὴ, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς μεγίστους κινδύνους, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε ἠπειλῆσαν τὴν Ἑλλάδα, προσέφερε μεγίστας ὑπηρεσίας.

Ἡ καταστροφὴ ὅμως τοῦ 404 ἐνέχει μεγαλυτέραν σημασίαν ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν στρατιωτικὴν ἦταν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν πόλεμον. Οἱ σκληροὶ ὄροι, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλον εἰς τοὺς Ἀθηναίους οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, καθ' οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον «τά τε μακρὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας καὶ τὰς ναῦς πλὴν δώδεκα παραδόντας καὶ τοὺς φυγάδας καθέντας τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντα, Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἡγῶνται» (Ξεν. Ἑλλ. Β', 2, 20) σημαίνουν συγχρόνως τὸν σοβαρὸν κλονισμόν, τὸν ὁποῖον ὑπέστη τότε ἡ ἑλληνικὴ πόλις, ἀπὸ τοῦ ὑψίστου σημείου τῆς ἀκμῆς της, εἰς ὃ εἶχε φθάσει μὲ τὴν ἄνοδον τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς στιγμὰς μεγάλων κινδύνων ἐπάλαισεν αὕτη μὲ δύναμιν καταπλήσουσαν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν της ἐλευθερίαν. Δὲν ἐπέδειξεν ὅμως καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τὴν ἠθικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἡ ὁποία συνείχεν αὐτὴν ἄλλοτε. Οἱ πολῖται ἔπαυσαν νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν νόμον τῆς κοινότητος, μολονότι ἡ κρίσιμος αὐτῇ περίοδος, ἣν διήρχετο ἡ πόλις των, ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς περισσοτέρας ὑποχρεώσεις πρὸς τοῦτο. Τὸ αὐτομόν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἶχε τὴν συναίσθησιν ὅτι ἀπετέλει μέλος τοῦ συνόλου καὶ ὑπηρετεῖ προθύμως αὐτό, ἔπαυσε νὰ προσέχῃ καὶ νὰ σκέπτεται τὸν νόμον τῆς πόλεως, ὅτε ἀπέκτα ἰσχύν. Κλασσικὸν παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἐμφανισθέντες δημαγωγοί. Ἑλλειψις κρατικῆς συνειδήσεως ἀφ' ἐνός, αὐθαιρεσία τῶν ἰσχυρῶν, τῶν διψῶντων δύναμιν ἀφ' ἑτέρου, ἦσαν συμπτώματα τῆς ἀσθενείας τῆς πόλεως, συνδεόμενα μὲ τὴν ἐμπαθεῖ ἀγριότητα, τὴν ὁποίαν προσελάμβανον πολλὰκις οἱ ἐσωτερικοὶ ἀγῶνες.

Ἡ αἰτία τούτου δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἐγέννησεν ὁ 5ος αἰὼν διὰ τῶν σοφιστῶν. Ἐπικινδυνοὶ ἰδέαι διὰ τὴν κανονικὴν τῆς πόλεως ζωὴν, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη τὸν Ἑλεάτην, ἔσχον ἱκανὴν ἐπίδοσιν κυρίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους καὶ ἐπέφεραν ἀληθῆ ἐπανάστασιν εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων. Αἱ διδασκαλίαι τοῦ Πρωταγόρου, ὅτι «πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δ' οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν» καὶ ἡ ἀσεβὴς περὶ θεῶν ἀντίληψις αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἐγνώριζεν, ἐὰν ὑπάρχουν ἢ μὴ θεοί, ἐνέχουν τὰ σπέρματα πρὸς καλλιέργειαν ἀτομικῶν ὑποκειμενικῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐκδηλοὶ εἰς τὴν ἀμέσως τότε ἀκολουθήσασαν γενεάν. Ὅπως οἱ ἡμέτεροι 15ος καὶ 16ος αἰῶ-

νες παρουσιάζουν εἰς τὴν Ἱταλικὴν ἀναγέννησιν τὴν προσπάθειαν καὶ τὸ διαφέρον τῆς ἀρχούσης προσωπικότητος νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν πᾶσαν δυναμικότητα, ἀντιθέτως δὲ ἡ μεταρρυθμίσις θέτει ὡς βάσιν τῆς νέας τάξεως εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀτόμου, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος εὐρίσκουμεν ἅψ' ἐνὸς μὲν ἀπολύτους ἀτομικὰς ὑποκειμενικὰς θεωρίας, αἱ ὁποῖαι ἀποβαίνουν ἐξυπηρετικαὶ τῆς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος, ἅψ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀπόπειραν πρὸς θεμελίωσιν νέας τάξεως πραγμάτων εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν προσλαμβάνει ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἀντιλήψεις ἡ διάκρισις ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν μεταξὺ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου· ὅτι δηλαδὴ «καὶ τὸ δίκαιον εἶναι καὶ τὸ αἰσχρὸν οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ». Ἀνάλογον ἀντίληψιν περὶ τῆς συμβατικότητος καὶ τοῦ ἐφημέρου τῶν νόμων ἐξέφρασεν ὁ σοφιστὴς καὶ ρήτωρ Ἀντιφῶν, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους, εἰς τὴν περὶ «Ἀληθείας» συγγραφὴν του, τῆς ὁποίας ἀποσπάσματα περιῆλθον εἰς ἡμᾶς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Συνέπεια τῶν θεωριῶν τούτων ἦτο, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον παρουσιάσθη ὡς δίκαιον τοῦ ἰσχυροῦ, ὁ δὲ νόμος ὡς ἔκφρασις τῆς σχετικότητος καθε ἀνθρωπίνου καὶ συνεπῶς ὡς ἔχων περιορισμένην ἀξίαν.

Παράλληλον κατεύθυνσιν ἔλαβε καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀντίληψις, τῆς ὁποίας ἡ ὑγίης ἔκφανσις ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀκμὴν τῆς πόλεως. Αἱ ἀμφιβολίαι περὶ θεῶν τοῦ Πρωταγόρου ἔδωσαν λαβὴν εἰς ποικίλας ἀσεβεῖς περὶ τῶν θεῶν κρίσεις ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν καὶ ἐπέδρασαν ὀλεθρίως ἐπὶ τῆς θρησκείας. Τοιουτοτρόπως ἐκυρίαρχησεν ὁ σκεπτικισμὸς, ποὺ ὠδήγησε τὸ ἄτομον εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν παλαιῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν. Ἐπανευρίσκει δὲ τοῦτο βραδύτερον τὴν ἀπολεσθεῖσαν αὐτοῦ πίστιν εἰς τὰ παλαιὰ ὀρφικὰ καὶ ἑλευσίνια μυστήρια, εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου, καθὼς καὶ εἰς ἄλλας ξενικὰς ἀνατολικὰς λατρείας, ὅπως εἶναι ἡ ὀργιαστικὴ λατρεία τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Κυβέλης καὶ τοῦ Σαβαζίου. Ἡ ἀνατολὴ ἐφάνη τότε ὅτι ἔκαμε τὴν ἀρχὴν τῆς πνευματικῆς τῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ 4ος αἰὼν εἶδεν ὁμοίως εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν γένεσιν ποικίλων κομμουνιστικῶν καὶ σοσιαλιστικῶν θεωριῶν. Εἰς μίαν ὅμως χώραν, ἡ ὁποία δὲν ἤξευρεν ἀπὸ μεγάλας βιομηχανίας καὶ τὸ περισσότερον τῶν ἀνθρώπων ἔζη ἀπὸ τῆν γεωργίαν, αἱ ἰδέαι αὗται κατ' ἀνάγκην προσέλαβον ἴδιον περιεχόμενον. Οἱ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἐξεκόλαψαν αὐτάς, καταφρονεῖται τῶν ἐμπόρων, τῶν τεχνιτῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐργατῶν, ἐπεξήτουν κομμουνισμὸν ἠθικοῦ μᾶλλον παρὰ οἰκονομικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὴν ἀγορὰν ὅμως τοῦ πλήθους αἱ ἰδέαι αὗται προσέλαβον ποικίλην κατεύθυνσιν. Ἐὰν τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους, αἱ «Ἐκκλησιάζουσαι» καὶ ὁ «Πλοῦτος», τῶν ὁποίων ἡ σύνθεσις ἀνῆκεν εἰς τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ 4ου αἰῶνος ἀποτελοῦν πικρὰν σάτιραν τῶν σχεδίων περὶ κοινοκτημοσύνης τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας, εἶναι ὅμως

ταῦτα χαρακτηριστικά τοῦ μικροαστικοῦ ἐγωῖσμου, ὅστις ἐκυριαρχεῖ τότε.

Εἰς ὅλας τὰς πνευματικὰς του ἐκδηλώσεις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν τέχνην ὁ 4ος αἰὼν παρουσιάζει ἀνάλογον εἰκόνα. Εἰς τὸ δρᾶμα δὲν ὑπάρχει πλέον ὁ ἡρωϊκὸς ἐκείνος τόνος, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν τραγωδίαν τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ «*Ἰφιγένεια ἐν Αἰδίῳ*» τοῦ Εὐριπίδου, ἡ ὁποία ἐποιήθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, φανερῶνει τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς ἀδυναμίας, ἣτις ἐνυπάρχει εἰς τὸ δρᾶμα. Ἡ τέχνη γίνεται παθητικώτερα καὶ περισσότερον ἡπία, χάνει δὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ τέχνη τοῦ 5ου αἰῶνος. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παρατηρεῖται πολὺ συχνὰ τὸ δνειροπόλον, τὸ ὁποῖον ὁ 5ος αἰὼν, ἐπαναπαυόμενος εἰς τὴν ἐσωτερικὴν του δύναμιν, δὲν ἐγνώρισεν. Ἡ φιλοσοφία ἐξ ἄλλου, τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύουν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος οἱ κυνικοί, ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Διογένης ὁ Σινωπεύς, εἰς τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας ἀποβαίνει καὶ αὐτὴ καθαρῶς ὑποκειμενικὴ.

Ὅλαι αἱ κατευθύνσεις αὐταί, διάφοροι ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν των, συνηγνῶντο εἰς τοῦτο ὅτι ἀπεμάκρυνον τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀντίληψις, ἡ ὁποία ἐκυριαρχεῖ τὸν 5ον αἰῶνα, εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις ἐφθασεν εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς ἐξελίξεώς της, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον ἤξιζε μόνον ὡς μέλος καὶ ὑπηρετῆς αὐτῆς, παρῆλθεν, ἀντικαθιστᾷ δὲ αὐτὴν ἡ τάσις πρὸς χειραφέτησιν αὐτοῦ. Ἐφόσον τὸ ἄτομον ἐγένετο περισσότερον αὐτεξούσιον, τὸ κοινὸν αἰσθημα αὐτοῦ καὶ τὸ διαφέρον του διὰ τὰ κοινὰ τῆς ἰδίας πόλεως καθίστατο ἀσθενέστερον. Χαρακτηριστικὸν σύμπτωμα τούτου εἶναι ἡ σχεδὸν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἐξαφάνισις τῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ ἀπροθυμία τῶν πολιτῶν διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν ἀνάληψιν ὑπερποντίων ἐκστρατειῶν.

Οἱ ἄνθρωποι ἀντελαμβάνοντο τὰ δημόσια καθήκοντα, κυρίως δὲ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ὡς ὀχληρὰν ἐπιβάρυνσιν καὶ ἀπεσύροντο περισσότερον εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν. Ἦσαν εὐχαριστημένοι μετὰ τοὺς ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι ἀπῆλθασσαν αὐτοὺς ἀπὸ τὰς τρεχούσας ὑπηρεσίας τῆς πόλεως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑπηρεσίας εἰς τὸν στρατόν. Ὁ 4ος αἰὼν π.Χ. τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ ὁ 15ος τῆς ἰταλικῆς, ἦσαν ἐποχαὶ μισθοφορικῶν στρατευμάτων. Εἰς μάτην δὲ ὁ Δημοσθένης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθὼς καὶ ὁ Μακιαβέλι τῆς ἄλλης, προσεπάθησαν νὰ ἀναπτέρωσουν αἰσθήματα καὶ πράξεις περασμένων χρόνων.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος τούτου ὁ Ἐπίκουρος ἐξήγγειλε τὸ ἀξίωμα τῆς σχολῆς του «*λάθε βιώσας*», φρόντισε δηλαδὴ νὰ ζῆς ἥσυχος καὶ ὅσον ἡμπορεῖς ὀλιγώτερον νὰ ἐνδιαφέρεσαι διὰ τὰ πολιτικά.

Εἰς τὴν χαλάρωσιν τῶν δεσμῶν, οὔτινες συνεῖχον ἄλλοτε τὴν πόλιν, συνετέλεσαν καὶ αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν τότε. Ὁ ἑλλη-

νικὸς κόσμος, ὁ ἐξαπλούμενος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Μ. Ἀσίαν, τὸν Εὐξείνιον πόντον, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, οὐδέποτε ἄλλοτε ἐγνώρισεν αὐξῆσιν πλούτου, ὅσον κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Ἀπὸ τὴν περὶ «Πόρων» συγγραφήν τοῦ Ξενοφῶντος πληροφοροῦμεθα, ὅτι ἡ Γεωργία, ἐνισχυθεῖσα μὲ νέα ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἀφῆσασα παλαιὰς μεθόδους καλλιέργειας, εἶχε μεγίστην ἐπίδοσιν. Ἡ καλλιέργεια ὁμοίως τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν μεθόδων καὶ ἡ ἐξαγωγή των ἦτο πολὺ μεγάλη. Μεγάλη ἐπίσης ὑπῆρξεν ἡ ἐξαγωγή ἔργων τέχνης, ὅπως μαρτυροῦν τάφοι εὐγενῶν Σκυθῶν, καθὼς καὶ ἄλλοι ἐν Ἐτρουρίᾳ καὶ ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ, ὅπου εὐρέθησαν ὥρατοι ἑλληνικοὶ ἀμφορεῖς μὲ ἄλλα ἑλληνικῆς τέχνης κοσμήματα.

Ἀνάλογος ὑπῆρξεν ἡ εἰσαγωγή πρώτων ὑλῶν διὰ τὴν βιομηχανίαν ἀπὸ τὰς διαφόρους χώρας, ὡς καὶ σίτου, παστῶν ἰχθύων, μεταλλευμάτων, δερμάτων, λίνου καὶ καννάβωος. Ταῦτα προῆγον τὴν βιομηχανίαν εἰς ἐντατικὴν ἐνέργειαν. Ἡ οἰκονομικὴ ὁμως ζωὴ τῆς περιόδου ταύτης ἐκινεῖτο πρὸς τὴν κατεύθυνσιν κεφαλαιοκρατικῆς ἐξελίξεως. Εἰς τοῦτο συνετέλει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μεγάλη κυκλοφορία χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων, τὴν ὁποίαν κατέστησαν ἀπαραίτητον αἱ δημιουργηθεῖσαι τότε πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀνάγκαι, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ δημιουργία μεγάλων περιουσιῶν λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Αἱ Ἀθῆναι κυρίως, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν τὸ κέντρον τῆς μεγάλης αὐτῆς πανελληνίου ἐμπορικῆς κινήσεως, ἠνύνησαν κατ' ἐξοχὴν τὴν οἰκονομικὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν. Ἀλλ' ἡ μεγάλη κυκλοφορία τοῦ χρήματος ἐπέφερεν, ὡς εἶναι εὐνόητον, τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας αὐτοῦ καὶ τὴν ὑψώσιν τῶν τιμῶν. Συνέπεια δὲ τούτου ἦτο καὶ ἡ ἐν μέρει μόνον αὐξῆσις τῶν ἡμερομισθίων. Τὸ γεγονός ὁμως τοῦτο δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς πόλεως. Μολονότι δὲ ἡ αὐξῆσις τῶν τιμῶν ἠνύνησε τὴν οἰκονομικὴν κίνησιν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐν τούτοις ἡ ἐξέλιξις αὕτη ἔσχεν ἰδιαιτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς πόλεως ἕνεκα τῆς ἰδιορρυθμίου αὐτῆς φύσεως. Τὸ βαθὺ χάσμα, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργεῖτο μεταξὺ πλουσίου καὶ πτωχοῦ, εὐρίσκετο εἰς ἰσχυρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν, ἣν προϋπέθετεν ἡ πόλις, ἐν ᾗ ὅλοι αἱ δυνάμεις ὤφειλον νὰ ὑπηρετοῦν κοινούς σκοπούς.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνθσις ἤγαγε συγχρόνως καὶ εἰς ἕνα φιλειρηνισμόν, ὁ ὁποῖος ἀπεμάκρυνε τοὺς πολίτας ἀπὸ κάθε ἰδέαν περὶ κυριαρχίας τῆς ἰδίας τῶν πόλεως, ἡ δὲ προσοχὴ αὐτῶν ἐστράφη πρὸς ὑλιστικὰ καθαρῶς διαφέροντα. Τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐξυπέθαλπεν εἰς τὰς Ἀθῆνας ἡ ἐφαρμοσθεῖσα κατὰ τὰ ἄλλα λίαν ἐπωφελὲς οἰκονομικὴ πολιτικὴ ὑπὸ τὸν Εὐβουλον περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος εἰς τὸν ὁποῖον εὐρισκόμεθα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἄκρως ἀριστερὰ βαίνουσα Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἐπεδίωκε νὰ δημιουργήσῃ εὐχάριστον ζῶην διὰ τὰ κατώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, προσδίδουσα λαμπρότητα εἰς ἑορτὰς

καὶ πανηγύρεις καὶ καθιστῶσα αὐτὰς προσιτὰς εἰς πάντας τοὺς πολίτας διὰ τῆς ψηφίσεως τῶν «θεωρικῶν». Τοιουτοτρόπως ἡ ἑλληνικὴ πόλις εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀντιμετωπίζει δύο ἄκρως ἐπικινδύνους δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ ὑποσκάψουν τὰ θεμέλια αὐτῆς· τὴν τάσιν δηλαδὴ τῶν ἄκρων δημοκρατικῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιζητοῦν νὰ ἄρουν κάθε τάξιν μέσα εἰς αὐτήν, καὶ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ αἰτόμου, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνεται πάντοτε ἀπὸ τὴν διόλκητα καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδίαν δύναμιν. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ αἰτομικοῦ ὑποκειμενισμοῦ προσλαμβάνει δαιμονικὴν ὄντως μεγαλειότητα εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Εἰς τὴν Σπάρτην ἐκδηλώνεται αὕτη διὰ τῶν ἐγωϊστικῶν καὶ ἀναρχικῶν κατευθύνσεων τοῦ Λυσάνδρου ὡς τάσις ἱμπεριαλιστικὴ, ἡ ὁποία ἤλθεν ἀντιμέτωπος πρὸς τὰ παλαιὰ ἰδεώδη τῆς Λυκουργεῖου νομοθεσίας, τῆς βασιζομένης ἐπὶ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν, τῶν ὁμοίων.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ πόλις, καὶ κυρίως αἱ Ἀθηναί, ὅπου ἐξεδηλώθη ἡ λαμπροτέρα καὶ τελειότερα μορφή τῆς πόλεως - κράτους, περιῆλθε τότε εἰς σοβαρὰν κρίσιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἡδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ κῦρος, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε μὲ τὴν ἰδρύσιν τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας ἐπὶ τῶν συμμάχων τῆς πόλεως. Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 357 ἐκραγείς συμμαχικὸς πόλεμος καὶ ἡ παραίτησις αὐτῆς πρὸς τῶν περσικῶν ἀπειλῶν ἀπὸ πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν ἀποστάντων συμμάχων εἶναι ἐκδηλὰ σημεῖα τῆς παρακμῆς τῆς.

Ἀλλ', ἐὰν ὁ καλλιεργηθεὶς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν αἰτομικὸς ὑποκειμενισμὸς συνετέλεσεν, ὥστε νὰ χαλαρωθοῦν οἱ δεσμοὶ τοῦ αἰτομοῦ πρὸς τὴν πόλιν καὶ νὰ διασεισθοῦν ἐκ βάθρων τὰ θεμέλια αὐτῆς, ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι τέκνον αὐτοῦ, ὠδήγησε τὸ αἶτομον τῆς πόλεως ἔξω τῶν στενῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον τὴν ἑλληνικὴν πόλιν, καὶ ἤρπυνε τὸν πολιτικὸν ὁρίζοντα αὐτοῦ. Ἡ νέα αὕτη θεωρία, ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν ἐκαλλιεργήθη εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κυνικῶν, τῆς ὁποίας κεφαλὴ ἦτο ὁ Ἀντισθένης, ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου καὶ μητρὸς ἐκ Θοράκης, ἐστερημένος ὡς ἐκ τούτου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἀθηναίου πολίτου, ἀποτελεῖ ἰδίαν κατεύθυνσιν, ποὺ ἔλαβεν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, κυρίως διὰ τοῦ Διογένηος τοῦ Σινωπέως. Ὁλος ὁ κόσμος φαίνεται ὡς πατέρις τοῦ σοφοῦ. Τοῦτον δὲν χωροῦν πλέον τὰ στενὰ ὅρια τῆς πατρίδος πόλεως. Ὁ ὅλος κόσμος παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν ἰδίαν ἀτμόσφαιραν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δράσῃ· δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι ὁ φιλόσοφος ἢ καλύτερον τὸ αἶτομον καθ' ὅμοιον τρόπον φέρει παντοῦ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὄντοτητα.

Ἡ ἰδέα τῆς κοσμοπόλεως ταύτης, ἡ ὁποία παρεσκεύασε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα διὰ τὸ καθολικὸν κράτος, ἐπέδρασε τότε ἐμμέσως ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς πόλεως καὶ ἐνεδυνάμωσε μοναρχικὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν τότε ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς νέας θεωρίας ἐκ μέρους πολλῶν θεωρητικῶν. Οὗτοι μὴ ἀρνούμενοι τὸ κράτος τῆς πόλεως, προσεπάθησαν νὰ θεραπεύσουν

τὰς ἀδυναμίας του μὲ μεταρρυθμίσεις. Τοιουτοτρόπως ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πολιτικόν» του βλέπει τὸ ἰδεῶδες τῆς πόλεως εἰς τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν τοῦ σοφοῦ. Ἡ ἰδεώδης του ὅμως πολιτεία φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Πιστεύει εἰς τὴν ὑπαρξιν κοινῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀλλ' αὕτη δέον νὰ εἶναι συντεταγμένη ἀπὸ κυρίαρχα κράτη, ποὺ εἶναι αὕτη ἡ πόλις, αὐτονομούμενη καὶ αὐταρχοῦσα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέ, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ Πολιτικά του παρέχει ὀρθολογιστικὴν ἀντίληψιν περὶ βασιλείας, βασιρίζει αὐτὴν κυρίως ἐπὶ τῶν διαφερόντων καὶ τῆς εὐημερίας τῶν ἀτόμων «βούλεται δὲ ὁ βασιλεὺς εἶναι φύλαξ, ὅπως οἱ μὲν κεκτημένοι τὰς οὐσίας μὴδὲν ἄδικον πάσχωσιν, ὁ δὲ δῆμος μὴ ὑβρίζεται μὴδέν». Δηλαδὴ ἡ μοναρχία κατ' αὐτὸν εἶναι κοινωνική, τὸ ὅλον δὲ τοῦτο πολιτικὸν σύστημα κινεῖται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς πόλεως. Μὲ τὴν πρόοδον ὅμως τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, εἰς τὸ ἀπότομον δηλονότι ἄλμα, ὅπερ γίνεται ἀπὸ τὰς ἱστορικῶς δεδομένας βάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τῆς πόλεως μέχρι τῆς τολμηρᾶς ἰδέας περὶ μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία θὰ περιελάμβανεν ὅλον τὸν κόσμον, εὐρίσκομεν τὸν ἴδιον ἀφηρημένον χαρακτῆρα τῆς ἰδεώδους μοναρχίας, ἐστερημένον ἱστορικῆς σημασίας, ὅστις προσιδιάζει εἰς τὴν φύσιν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἐθνικοῦ μοναρχικοῦ κράτους δὲν ἠδυνήθη νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, βαθὺς παρατηρητὴς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ζήσας δὲ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ κράτος τῆς πόλεως εἶχε χρεωκοπήσει, ἐνῷ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἵδρυε τὴν κοσμοκρατορίαν του, ἐξήτει μέσα εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλεως τὸ πολιτικὸν τοῦτο ἰδεῶδες. Ἀλλὰ καὶ διὰ πολιτικούς, ὅπως τὸν Δημοσθένη, τὸν Ἰσοκράτη, τὸν Ξενοφῶντα, οἱ ὁποῖοι ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τῆς συγκεντρώσεως τῆς ὅλης ἐξουσίας μέσα εἰς τὴν πόλιν εἰς χεῖρας ἐνὸς ἄρχοντος, καὶ ἠνόησαν μοναρχικὰς τάσεις, ἡ πόλις παρέμεινεν εἰς τὴν καρδίαν των ὡς ἀκατάβλητος δύναμις. Ἡ κυριαρχία λοιπὸν τῆς πόλεως, ἡ ἀπόλυτος πολιτικὴ αὐτῆς ἀνεξαρτησία, ἦτο τὸ ἀξίωμα, ἐφ' οὗ ἐβασίζετο κάθε πολιτικὴ σκέψις εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἴδιον φαινόμενον παρετηρήθη καὶ εἰς τὰς Συρακούσας, αἱ ὁποῖαι προσεπάθησαν νὰ ἐνώσουν ὅλους τοὺς Ἑλληνας τῆς Δύσεως εἰς ἓν βασίλειον. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἐματαιώθη ἕνεκα τῆς βαθέως ἐρριζωμένης αὐτῆς ἑλληνικῆς προλήψεως. Ἐπὶ τινα καιρὸν ἐπέτυχεν ἡ προσπάθεια αὕτη ἕνεκα τοῦ κινδύνου, τὸν ὁποῖον διέτρεξαν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐκ μέρους τῆς Καρχηδό- νος καὶ τῆς αὐξούσης δυνάμεως τῶν Ρωμαίων. Τότε οἱ Ἑλληνες τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἠνέχθησαν τὴν στρατιωτικὴν δικτατορίαν τοῦ Διονυσίου, τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν, σπουδαίου καὶ ἱκανοῦ πολιτικοῦ. Ὅτε ὅμως οὗτος ἀπέθανε τῷ 367, τὸ κράτος του εἰς τὴν νῆσον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν κατέρρευσεν. Τὴν αὐτὴν τύχην εἶχεν ἡ ὀλίγον διαρκέσασα δεσποτεία εἰς τὰς Συρακούσας τοῦ Ἀγαθοκλέους, ὀλίγας δεκαετηρίδας βραδύτερον. Ἡ κατάρ- ρεσις τοῦ κράτους τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Ἀγαθοκλέους ὀφείλεται εἰς τοῦτο,

ὅτι ἡδραιώθη ἐπάνω εἰς τὰς βάσεις τῆς πόλεως, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἑλληνικὴν μορφήν της ἦτο ἀνίκανος νὰ ἀποτελέσῃ κέντρον εὐρυτέρας ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως. Εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν, τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Χαλκιδικὴν δὲν συνέβη ἄλλως.

Ἐχρειάζετο ἡ δύναμις ἀνωτέρας κοινότητος ἢ ἐνὸς ἐξέχοντος κυριαρχοῦ, διὰ νὰ καρποφορήσουν τοιαῦται ἰδέαι. Μονίμους ὅμως πολιτικὰς μορφὰς οὐδαμοῦ αἱ πόλεις αὐταὶ παρήγαγον.

Ἐν τούτοις ἡ πόλις Ἀθῆναι, ἥτις εἶχε καταστῇ τότε τὸ κέντρον τῆς πανελληνίου ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ εἶχε γίνει περισσότερο ἑλληνικὴ παρὰ Ἀθηναϊκὴ, ὅσον δὲν ἦτο κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα, παρουσίασε γόνιμον ἔδαφος πρὸς καλλιέργειαν νέων πολιτικῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἔνωσιν ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐκ τούτων προελθοῦσα καὶ βαθμηδὸν ἀναπτυχθεῖσα πανελληνίως ἰδέα ὑπῆρξε διὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς ἑλληνικῆς πόλεως βαρὺ πλῆγμα.

Ἦδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε ἀκόμη οἱ Σπαρτιᾶται εὐρίσκοντο εἰς τὴν Δεκέλειαν καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα διεδόθη τότε ἡ πληροφορία, ὅτι οἱ Καρχηδόνιοι ἐπετέθησαν ἐναντίον τῆς Σικελίας, ὁ Γοργίας ὁ Λεοντίως ἐνώπιον τοῦ συνηγμένου ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πλήθους ἐξεφώνησεν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν τὸν πανηγυρικόν του. Μὲ φλογερούς δὲ λόγους παρώτρυνε τοὺς Ἑλληνας νὰ ὁμονήσουν καὶ ὅλοι μαζί νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Μόνον μὲ τὴν ὁμόνοιαν ἦτο δυνατόν νὰ σωθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἀπὸ τὴν φρικτῶδη κατατεμάχισιν καὶ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμόν. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὠμίλησε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰς μνήμην τῶν πεσόντων κατὰ τὸν Κορινθιακὸν πόλεμον. Τὰς νίκας τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον Ἑλλήνων ἀντιπαρέβαλλε μὲ τὰς ἐνδόξους ἑλληνικὰς νίκας εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμίνα ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Οἱ λόγοι ἐκεῖνοι ἔσχον ἰσχυρὰν ἀπήχησιν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀπετέλεσαν δὲ ἕκτοτε κοινὸν θέμα τῶν ρητόρων κατὰ τὰς ἐορτάς, αἱ ὁποῖαι προσελάμβανον πανελληνιον χαρακτῆρα.

Ὅχι διάφορον ὑπῆρξε τὸ πνεῦμα τῆς ἀττικῆς κωμωδίας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ Λυσιστράτη εἰς τὴν ὁμώνυμον κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐμφαντικῶς διαδηλοῖ τὰ πανελληνία της αἰσθήματα, ὅτε λέγει (1126 ἐπ. Coulon) :

τοὺς δ' ἐκ πατρός τε καὶ γεραιτέρων λόγους

πολλοὺς ἀκούσας' οὐ μεμούσωμαι κακῶς.

λαβοῦσα δ' ὑμᾶς λοιδορῆσαι βούλομαι

κοινῇ δικαίως, οἱ μὲν ἐκ χέρι βίος

βωμοὺς περιρραίνοντες ὥσπερ ξυγγενεῖς

Ὀλυμπίαισιν, ἐν Πύλαις, Πυθοὶ - πόσους

εἴποιμ' ἂν ἄλλους, εἴ με μηκύνειν δέοι ; —

ἐχθρῶν παρόντων βαρβάρων στρατεύματι,

Ἑλληνας ἄνδρας καὶ πόλεις ἀπόλλυτε.

Ὁ Πλάτων δὲ εἰς τὴν «*Πολιτείαν*» του ἐξακμήριζεν ὡς ἐμφυλίου πολέμου αὐτοῦς, πού διεξήγον οἱ Ἕλληνες μεταξύ των καὶ ὡς συμπτώματα τῆς ἀσθενείας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τὸ Ἔθνος ἔπασχεν.

Ἡ ἀνάγκη ὅμως τῆς ἐνώσεως ὄλων τῶν Ἑλλήνων οὐδέποτε ἄλλοτε κατέστη τόσον αἰσθητή, ὅσον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀναρχία, εἰς τὴν ὁποίαν περιήλθεν ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν μάχην εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἡ ὁποία σημειώνει καὶ τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβῶν. Ἡ κοινὴ σύνοδος ὄλων τῶν Ἑλλήνων, πλὴν τῶν Σπαρτιατῶν, τῷ 362 π.Χ. εὐθύς μετὰ τὴν μάχην, καὶ ἡ συνομολογηθεῖσα κατ' αὐτὴν κοινὴ μεταξύ αὐτῶν εἰρήνη καὶ συμμαχία, μολοντί δὲν ἐδράζεται ἐπὶ μονίμων βάσεων, φανερῶναι ἐν τούτοις τὴν ἀφύπνισιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων αἰσθήματος, ὅπερ ἐδημιούργησεν ἡ καταπόνησις αὐτῶν ἐκ τῶν συνεχῶν κινδύνων.

Ἀλλὰ καὶ ὁ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐκραγείς συμμαχικὸς πόλεμος καὶ ὁ ἐπακολουθήσας ἱερὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος μεγάλα τμήματα τῆς κυρίως Ἑλλάδος μετέβαλεν εἰς ἔρημον, ἐστέρησε δὲ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰς καλυτέρας τῆς δυνάμεις, κατέδειξε τὴν ἀφροσύνην τῆς πολιτικῆς τῆς πόλεως. Ταύτης δυστυχῶς ὁ Δημοσθένης ὑπερημύνθη μὲ τὸν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἀπαγγελθέντα «*Ὑπὲρ τῶν Μεγαλοπολιτῶν*» λόγον του. Οὐχ ἦτον ὅμως ταῦτα ἐνεδυνάμωσαν τὴν κίνησιν ὑπὲρ τῆς Πανελληνίου ἐνώσεως καὶ προσέδωσαν εἰς αὐτὴν μορφὴν πολιτικῆς προπαγάνδας.

Πολλοὶ ἄνδρες ἐσχόντες, οἱ ὁποῖοι μὲ φρίκην ἔβλεπον τὸ δημιουργηθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὸν χάος, τὸ ὁποῖον οὐχὶ ὀλίγον ἐξυπέθαλπεν ἡ περσικὴ πολιτικὴ πρὸς ἴδιον αὐτῆς ὄφελος, ἐπεξήτησαν, ὅπως διὰ τῆς καταλλαγῆς ὄλων τῶν πόλεων καὶ τῆς καλλιεργείας τῆς ιδέας πρὸς πολιτικὴν των ἔνωσιν, εὗρουν τρόπον θεραπείας τοῦ κακοῦ. Ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς κινήσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος ρήτωρ Ἰσοκράτης, μαθητὴς τοῦ Γοργίου. Ὁ Ἰσοκράτης κατ' ἀρχὰς εὗρισκε τὴν δυνατότητα τῆς ἐνώσεως εἰς τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο σπουδαιοτέρων πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης. Πολὺ ταχέως ὅμως ἀντελήφθη, ὅτι τοῦτο ἀπετέλει οὐτοπίαν. Ἐπηρεασμένος δὲ ἀπὸ τὰς εἰς εὐρὺν κύκλον συζητουμένας τότε μοναρχικὰς ιδέας, αἱ ὁποῖαι ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὴν πρὸς Νικοκλέα ἐπιστολὴν του, ἐστράφη ἔξω τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διὰ νὰ ζητήσῃ ἄνδρα ἰσχυρόν, ὁ ὁποῖος, μὴ ἐξηρημένος ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ τοὺς νόμους τῆς, θὰ εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πανελλήνιον ἰδέαν.

Τὴν πανελλήνιον ὅμως ἔνωσιν ὁ Ἰσοκράτης ἔβλεπεν ὡς μίαν κοινὴν ἐκστρατείαν ὄλων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τῶν Περσῶν. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη διὰ τῶν κοινῶν θυσιῶν θὰ ἐσφυρηλάτει κατὰ τὴν ἀντίληψίν του τοὺς δεσμοὺς τῶν Ἑλλήνων μεταξύ των καὶ θὰ καθίστα αὐτοὺς ἐν ἀδιάσπαστον ὄλον. Θὰ ἀπελευθέρωνεν ἐπίσης τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας,

οἱ ὅποιοι μὲ τὴν «*Βασιλέως εἰρήνην*» εἶχον ὑποδουλωθῇ εἰς τοὺς Πέρσας, καὶ τέλος μὲ τὴν κατάληψιν νέων ἑδαφῶν θὰ ἐδημιουργεῖ διέξοδον εἰς τὸ λόγφ τῶν ἀτελειώτων πολέμων δημιουργηθὲν πλῆθος τῶν πλανήτων παιδῶν καὶ γυναικῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι δι' ἔνδειαν ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετοῦν εἰς τὰς τάξεις ἐχθρῶν ἐναντίον φίλων.

Τὸν ἀρχηγὸν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐκστρατείας, τὸν ὅποιον ἀναζητεῖ κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Ἰάσονα, τὸν κραταῖον δυνάστην τῶν Φερῶν, ὁ ὁποῖος ἤνωσεν ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐσχεδιάζεε πανελλήνιον ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Περσῶν, κατόπιν εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Α', εὐρίσκει ἐπὶ τέλους εἰς τὸν Φίλιππον, τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, τὸν ὅποιον φαντάζεται ὡς ἄλλον Ἀγαμέμνονα ἐπὶ κεφαλῇ τῆς νέας ἑλληνικῆς συμμαχίας. Εἰς τὸν πρὸς τὸν Φίλιππον λόγον τοῦ (154) ὡς ἐν κεφαλαίῳ συμβουλεῖται τὰ ἑξῆς: «*φημὶ γὰρ χρῆναί σε τοὺς μὲν Ἑλλήνας εὐεργετεῖν, Μακεδόνων δὲ βασιλεύειν, τῶν δὲ βαρβάρων ὡς πλείστον ἄρχειν. ἦν γὰρ ταῦτα πρότις, ἅπαντές σοι χάριν ἔξουσιν, οἱ μὲν Ἑλληνες ὑπὲρ ὧν ἂν εὖ πάσχωσι, Μακεδόνες δ' ἦν βασιλικῶς ἀλλὰ μὴ τυραννικῶς αὐτῶν ἐπιστατῆς, τὸ δὲ τῶν ἄλλων γένος, ἦν διὰ σὲ βαρβαρικῆς δεσποτείας ἀπαλλαγέντες Ἑλληνικῆς ἐπιμελείας τύχωσιν*».

Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Ἰσοκράτους πράγματι διήνοιξε τὴν ὁδὸν καὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν πραγμάτων τῶν μεγάλων σχεδίων τῶν. Αὐτὸ δὲ τὸ κείμενον τῆς ἐν Κορίνθῳ συνομολογηθείσης κατὰ τὸ ἔτος 338 «*κοινῆς εἰρήνης τοῖς Ἑλλήσι*», κατὰ τὸ πλεῖστον βασίζεται ἐπὶ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ. Πλὴν ὅμως ὁ Ἰσοκράτης ἀντελαμβάνετο τὴν πανελλήνιον ἔνωσιν ὡς μίαν στρατιωτικὴν συμμαχίαν αὐτονομῶν πόλεων ὑπὸ ἀρχιστράτηγον, ὁ ὁποῖος ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι καὶ βασιλεὺς τῆς ἰδίας του χώρας.

Ἐξ ὧσων μέχρι τοῦδε εἵπομεν καταφαίνεται, ὅτι ὅλοι οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ῥήτορες κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα εἰς τὴν προσπάθειάν των, ὅπως εὗρουν τρόπον θεραπείας τῆς νοσοῦσης πόλεως καὶ ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν τῶν Ἑλλήνων, ἀσυνειδήτως ἐξέρχονται τῶν στενῶν ὁρίων τῆς πόλεως εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως αἱ προσπάθειαι τῶν ναυαγοῦν, ἔνεκα τῶν πολιτικῶν τῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι περιστρέφονται μέσα εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλεως καὶ τῆς διαζούσης ἀντιλήψεως, ἦν ἐνεῖχε δι' αὐτοὺς ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας. Διὰ τοὺς ἄνδρας τούτους ἐλευθερία ἐσήμαινεν ἀπλῶς τὴν διατήρησιν ὠρισμένων πολιτικῶν δικαίων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέροντο ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἰδίας τῶν πόλεως καὶ τῆς ἑδαφικῆς περιοχῆς, ἥτις ἀνήκεν εἰς αὐτήν. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τρόπος λυτρώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀναρχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁδηγήσει ἡ μικροπολιτικὴ τῆς πόλεως, οὐδὲ ἦτο δυνατόν αὕτη μὲ τὰς ἰδίας τῆς δυνάμεις νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ δημιουργηθὲν τότε χάος.

Καὶ ὅμως ἡ ἀρχαία μας πατρις παρ' ὅλην τὴν αἰμορραγίαν, τὴν ὁποίαν

εἶχον δημιουργήσει οἱ ἀτελεύτητοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, δὲν ἔσπερεῖτο δυνάμεων δημιουργικῶν καὶ προοδευτικῆς ὁριμῆς. Ἐλεπε μόνον ἡ μεγάλη προσωπικότης τοῦ ἀρχηγοῦ, ὁ ὅποιος θὰ συνήνωνεν ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ θὰ ὠδήγει αὐτὰς εἰς τὸν δρόμον τῶν μεγάλων πεπωμένων τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Τὸν ἀρχηγὸν ἐκείνον ἐπεφύλασεν ἡ θεία τῆς Ἑλλάδος μοῖρα εἰς τὴν μεγάλην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν φυσιογνωμίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, τὸν βασιλέα τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας Φίλιππον.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ